

סימן נה

אבלות של בן מאומץ על הוריו המאמצים

וכן הורה על בנו המאומץ

שאלה:

אם חורגת שנישאה לאלמן עם ילדים קטנים וגידלה אותם מקטנות כאמא לכל דבר. כעת ל"ע הבן נהרג. נשאלה השאלה, האם האם החורגת יכולה לשבת שבעה על בנה המאומץ, יחד עם בני משפחתו הביולוגיים. גם אם אינה מחויבת בדבר, ישיבת שבעה משותפת חשובה מאוד להתלכדות המשפחתית ברגעים כל כך קשים, ובכך תוכל האם ולהתחזק ולהתנחם עמהם, ולמנוע הפרדה בינה ובין שאר בני המשפחה.

שאלה נוספת שנשאלנו: יהודי אחד התייתם בילדותו מאביו ומאימו בזמן השואה. כילד יתום אומץ הילד בידי הורים מאמצים יחד עם ילדיהם, שרובם נולדו לאחר מכן. הוריו המאמצים התייחסו אליו כאל ילדם לכל דבר. כעת נפטרה אימו המאמצת, ונשאלה השאלה האם יכול הוא לשבת שבעה עליה יחד עם אחיו שעמיהם גדל. גם במקרה זה, האבחנה בינו ובין שאר האחים עלולה להסב עוגמת נפש רבה, ואף לא כל המנחמים יודעים על היותו בן מאומץ.

תשובה:

שאלה זו מתחלקת לכמה נושאים:

1. האם מותר לאדם שאינו משבעת הקרובים מותר לנהוג מנהגי אבלות כמותם?

2. האם רצוי לנהוג מנהג אבלות במקרה כזה?

3. האם מצווה לנהוג אבלות במקרה כזה? נקדים ונאמר, שהדיון בשאלות אלו טעון מאוד מבחינה רגשית, אך אעפ"כ אין למורה הוראה לפסוק עפ"י רגשותיו, אלא מתוך התבוננות ועיון בהלכה למקורותיה, כדרכה של תורה המסורה בתושב"ע מדור לדור ממשה רבנו ע"ה ועד ימינו, וההלכה היא המנחה אותנו בעצה טובה מלפניו גם בענייני רגשות.

דיני האבלות מתחילים בהלכות אונן הפטור ממצוות עשה עד הקבורה כדי שיתעסק בהכנות ללוויה (מדין "העוסק במצווה [כבוד המת, לוויית המת וכדו'] פטור מן המצווה")^א.

ה'קריעה' מעיקר הדין צריכה להיעשות בשעת יציאת הנשמה, או בשעת השמועה. אך כיום נוהגים בדרך כלל לעשות את ה'קריעה' טרם צאת הלוויה, ולכרך אז "ברוך דיין האמת".

לאחר ההלוויה מתחילים לנהוג כל דיני האבלות - כגון איסור רחיצה, סיכה, תשיש המיטה, ישיבה על ספסל ולימוד

א. הערת הגר"י אריאל שליט"א: מכיוון שאין לבן המאומץ קרובים אחרים הוא נחשב למת מצווה והוריו המאמצים מצווים לקבורו.

כי כבר קברוהו). "אמר להו אביי: תנינא, חכם כל זמן שעוסקין בהספד - חייבין לקרוע לאלתר".

וכבר תמהו הראשונים מה היתה ההו"א לא לקרוע, והלא אף אם רב ספרא לא היה רבם מ"מ אדם כשר בודאי היה, והרי אמרו שצריך לקרוע על כל אדם כשר! והראב"ד (מובא ברא"ש פרק אלו מגלחין סי' נ"ט) תירץ: שהקריעה על אדם כשר היא דווקא בין מיתה לקבורה, וכיוון שהיה הדבר כבר לאחר קבורה סברו שאין צורך לקרוע. והרמב"ן (תורת האדם עמ' נ"ב) תירץ: שדין קריעה על אדם כשר נאמר להמון העם, אך לא לתלמידי חכמים, שהם אינם קורעים אלא על חכם הגדול מהם.

מ"מ לענייננו נמצא שקודם הקבורה, אדם שאינו ת"ח, צריך לקרוע על כל אדם כשר שמת, וכן פסק השו"ע (ביו"ד סי' ש"מ): "על אדם כשר שאינו חשוד על שום עבירה ולא על שום בטול מצווה ולא סני שומעניה אע"פ שאינו גדול בתורה אע"פ שלא עמד בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, והוא שעומד שם בין מיתה לקבורה. ות"ח פטורים מקריעה זו". ואדרבא, בב"י (שם) תמה על מנהג העולם להקל בכך וז"ל: "ויש לתמוה על מה סמכו העולם שלא לקרוע על אדם כשר, ובשלמא החכמים - יש לומר שסוכמין על דברי הרמב"ן (שת"ח פטור מלקרוע), אבל שאר בנ"א אין להם על מה שיסמוכו אלא על פסקו של הר"ן (שמא אינו חייב אלא לבכות ולא לקרוע) ועל סברת ראב"ה (שמא דין זה חל רק על שעת יציאת

תורה, וביום ראשון של האבלות נמנעים מלהניח תפילין. ונדון בהם אחד לאחד:

א. דיני אנינות

הפטור מצד עוסק במצווה פטור מן המצווה שייך ג"כ בבן מאומץ כל זמן שהוא עוסק בעניין, אך לאחר שהעביר את הטיפול בענייני הקבורה לגחש"א - אם עדיין יום יניח תפילין, שהרי זו מצוות עשה שאינו רשאי לבטלה, ובלא"ה הדבר אינו ניכר כפגיעה באבל, אך יעשה זאת בצנעה. כמו"כ אם אוכל לחם וכד' חייב בברהמ"ז (אך דבר זה אינו מצוי).²

ב. דיני קריעה

הגמ' במו"ק (כ"ד ע"ב): מתני': "אין קורעין... אלא קרובין של מת". ובגמ' (שם) מקשים מברייתא: "מפני מה בניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים? מפני שלא בכה והתאבל על אדם כשר, שכל הבוכה ומתאבל על אדם כשר מוחלין לו על כל עוונותיו בשביל כבוד שעשה לו"; ומתמצים - שהמשנה מדברת באדם שאינו כשר.

ובהמשך הגמ' מובא: "כי נח נפשיה דרב ספרא לא קרעו רבנן עליה", מפני שסברו שהוא זכה אמנם ללמוד אך לא זכה ללמד. על כך הקשתה הגמ' והרי הדין שכל אדם צריך לקרוע על ת"ח שמת נאמר על "חכם שמת" ולא דווקא על 'רב שמת'? על כך משיבה הגמ' שהם סברו ש"מה דהוה הוה" (כלומר הם קיבלו את הדין שצריך לקרוע על כל חכם, אך זה היה מאוחר מדי

ב. הערת הגר"א נבצל שליט"א: אבל ה"ה לשאר ברכות הנהנין ולתפילה.

ת"ח, דהוי בכלל שמועות רעות (שפסק השו"ע בסי' רכ"ב ב' דמברך "דיין האמת" בשם ומלכות עיי"ש). והעולם נהגו לאומרו בלא שם ומלכות, ואינו נכון (ב"ח). וכן פסק המ"ב (שם ס"ק ח'): "דה"ה שאר אדם כשר, שאדם מצטער עליו, דהוא בכלל שמועות רעות. מיהו העולם נוהגין לברך בלא שם ומלכות, ואינו נכון", עיי"ש. (ומה שנקט השו"ע "מת אביו" - משום שאר הברכות שהזכירם אח"כ, עיין שעה"צ שם ס"ק ט'). וכן מובא בגיליון מהרש"א על השו"ע ביו"ד סי' ש"מ לברך בשם ומלכות.

ולכן בענייננו, ודאי שיכולה האם המאמצת לברך "דיין האמת" בשם ומלכות לפני הקבורה ביציאה להלוויה יחד עם שאר הקרובים. וה"ה לבן מאומץ על אימו המאמצת כנ"ל. (והסיבה שמברכים בשעת הקריעה ולא בשעת השמועה, כתב באגשר החיים פ"ד סי' דהטעם הוא שאין הכל בקיאים בדיני הקריעה והברכות ולכן נהוג לקרוע ולברך במעמד אנשי החברה קדישא).

ד. מנהגי האבלות בשבעה

א. רשות לשבת שבעה

במשנה בברכות דף ט"ז ע"ב מובא: "וכשמת טבי עבדו (של רבן גמליאל) קיבל עליו תנחומין. אמרו לו תלמידיו: למדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים. אמר להם: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים, כשר היה". כתב שם הרשב"א בחידושו (ד"ה וכשמת טבי עבדו): "וא"ת ולא יהא אלא בן חורין, מי מקבלין

נשמה), והדבר ברור דלא שבקינן מאי דפשיטא להו לכולהו פוסקים משום ספיקא דהר"ן ולא משום סברת ראבי"ה. וכן פסק הרמב"ם (באבל פ"ו הי"א): וכן אדם כשר שמת, הכל חייבין לקרוע עליו אע"פ שאינו חכם, וקורעין טפח כשאר האבלים". עיי"ש.

ואף שהרמ"א (שם) לימד זכות על המנהג שלא לקרוע וכתב: "וי"א דאין חייב לקרוע על אדם כשר אא"כ עומד עליו בשעת יציאת נשמה, אבל חייב לבכות ולהתאבל עליו. וכן נהגו להקל". מכל מקום בענייננו, שהאמא רוצה לקרוע על בנה המאומץ (או הבן המאומץ על אימו), ודאי שיכולים לקרוע כעיקר הדין, ואף יש מצווה בדבר. ובוודאי שאין כאן עניין חשש של "בל תשחית" וכדו'.

ובמקרה של האם המעוניינת לקרוע על בנה המאומץ, מצטרף כאן טעם נוסף לקריעת האם - שהרי היא יכולה לקרוע גם מדין שותפות באבל של בעלה, כפי שפסק השו"ע (יו"ד סי' ש"ג ד'): "כשם שקורע על קרובו שמתאבל עליו, כך קורע בפני קרובו על מת שמת לקרובו". ומכיוון שבעלה בוודאי חייב לקרוע, גם היא צריכה לקרוע בשעה שהיא נמצאת בפניו, ופשוט.

ג. ברכת "ברוך דיין האמת"

אמנם בדרך כלל אסור לאדם לברך ברכה שאינו מחויב בה, אך במקרים שלפנינו המציאות שונה.

השו"ע (או"ח סי' רכ"ג ב') פסק: "מת אביו מברך דיין האמת". וכתב המ"א (שם ס"ק ד'): "דה"ה שאר אדם כשר, וכ"ש על

המאומץ כאילו ילדהו. ולכן בשעת פטירתם, הבן רשאי להתאבל עליהם כפי שמתאבלים על אב ואם, וכן ההורים המאמצים יכולים להתאבל על בנם המאומץ החביב עליהם.

וכך כתב בספר 'נפש הרב' (לרב צבי שכטר שליט"א; עמ' ר"ז) בשם הגרי"ד סולובייצ'ק זצ"ל: "וחזינן מהכא (מהגמ' בברכות שם) דאיכא 'קיום אבלות' אפילו באחרים שאינם מקרובי המת, וכן עיין רמב"ם פי"ג מאבל ה"ד, דמי שמת ואין לו קרובים שיתאבלו עליו, שבאים עשרה בני אדם ויושבים שבעה עליו, ואף מקבלים תנחומין עליו. וכן הורה הגאון הרוגצ'ובר כשמת האור שמח, שלא היה מי שיתאבל עליו, שכבר נפטרה בתו, שיבואו עשרה בני"א ויתאבלו עליו. והכי נמי מוכח ממאי דקיימא לן דהעומד על אדם כשר בשעת יציאת נשמה שחייב לקרוע, אע"פ שאינו קרובו, ואע"פ שלכאורה אף הקריעה מקיומי האבלות היא. ומוכח מהנ"ל, דשפיר איכא קיום של אבלות אף בבנ"א שאינם מקרובי המת. ועפ"י זה היה רבנו רגיל לומר לעניין בנים מאומצים, שאם ירצו לנהוג שבעה, שיהיה בזה קיום של אבלות. דאילו לא היה בזה שום קיום, היה זה סתם חוכא ואטלולא להציע להם כן שינהגו באבלות שבעה".

מדבריו הנפלאים של הגרי"ד סולובייצ'ק למדנו שאין הרגש קובע את ההלכה, שהרי הוא הקפיד לעגן את דבריו על אדני ההלכה ולא לסמוך על הרגש הפשוט. ואלמלא ההוכחה ההלכתית שיש "קיום אבלות" גם באנשים שאינם קרובי המת (ביולוגית), אז ישיבתם שבעה היה בעינינו

תנחומין על הרחוקים? וכבר פירשו בירושלמי (ה"ח) שתלמידו חביב כבנו, וכן עבדו המשמשו כרצונו היה עליו כבנו" ע"כ. וכ"כ הריטב"א בחידושיו (שם ד"ה אמר להם) עפ"י הירושלמי, שלמסקנת הירושלמי שתלמידו חביב עליו כבנו ולכן כשנפטר ר' חייא בר אדא קיבל ריש לקיש תנחומין עליו משום שהיה רבו והוא היה חביב עליו כבנו. ואף שבפני משה' (שם) משמע שמדובר רק ביחס קרוב החביב כבן ממש, כרב לתלמידו, הרידב"ז הבין בירושלמי (שם ד"ה הא בני חורים) שמוכח מכל הברייתות דרק על עבדים לא מקבלים תנחומין "ונמצא מסקנת הגמ' דבני חורין אחרים מקבלין תנחומין עליהם... ונמצא לפי"ז דבחיב ליה מקבלין תנחומין על ב"ח, אפי' אחרים שאינן קרובין וכמו דמוכח ממתנייתא מהמשנה וברייתא כנ"ל, ועפ"י דברינו מובן דברי הרשב"א... וכן עבדו המשמשו כרצונו היה עליו כבנו, עכ"ל ז"ל. וע"י דברינו מובנים דבריו ז"ל דכן מתפרש בירושלמי בהאי סוגיא". רואים שהרידב"ז הרחיב את ההיתר לקבל תנחומין על כל בן חורין חביב, אפילו שאינו חביבו ברמת אב לבן.

מ"מ לכו"ע, על פי הירושלמי, כאשר התלמיד חביב על רבו כבן, אין ספק שהתלמיד רשאי לשבת שבעה על רבו. וה"ה להורים המגדלים ילד יתום בתוך ביתם - שהרי הוא כבנם ממש, וכמ"ש חז"ל (מגילה י"ג ע"א): "כל המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדם" ובוודאי שסיבת הזכות נעוצה בכך שגם הם מתייחסים אל היתום

"הרי דאף שאינו בנו ממש כל שחביב עליו כבנו שייך בו אבלות, וכ"ש בנדוננו אם הוא מאומץ והאיש חינוך אותו כבן או שהיא אשה אחרת ולא אימו וגידלתו כבן, עליו לנהוג דיני אבלות כאילו היתה אימו, וק"ו הדבר: אם בעבדים שאין מתאבלים עליהם כלל כיוון שהרגיש בו שהוא כבנו ראוי להתאבל עליו, ק"ו כאן ששמו ותאריו 'אמא' או 'אבא' ונהגו כאב ואם, דראוי להתאבל עליהם". והוסיף (שם): "ונראה שיש לעודדו לנהוג אבלות. ונראה שאין זה בגדר מצטער גרידא המראה צערו לרבים, אלא דכשמקבל עליו אבילות יש כאן חלות מציאות דאבילות, ולכן יש מצוות תנחומין". ודברים אלו זהים לדברי הגרי"ד (לעיל) שיש בזה "קיום של אבלות" וכנ"ל.

ונראה שאף לדברי הריטב"א (לעיל) הדברים מיושבים. דמה שכתב הריטב"א (שם) שגם על בן חורין מקבלין תנחומין במקרה "שחביב עליו כבנו" סיים דבריו: "וראוי שיעשה לו לפני משורת הדין". והגרי"ד הבין שזה סיום הדברים על כל הנ"ל, בין על עבד כשר ובין על בן חורין כשר החביב עליו כבנו. אך יותר נראה מדברי הריטב"א, שסיוס דבריו נכתב על דברי רבן גמליאל (בבבלי) על טבי העבד הכשר, שעליו ראוי שיעשה לו לפני משורת הדין, אך על בן חורין כשר החביב עליו כבנו (המוזכר בירושלמי) - על זה מצווה וראוי לעשות כן. ולפ"ז דברי הריטב"א כהרשב"א, וכפי שהבינם בתשובות והנהגות (שם).

ג. חובה לשבת שבעה

ואולם, בספר 'שנות אליהו' להגר"א על

כחוכא ואטלולא וכמעשה שטות. ורק משמצא לכך מקור כתב שמתרים לנהוג כן אם ירצו.

ומנין שזה תלוי ברצונם ואינו דין גמור? בריטב"א (שם ד"ה אמר) על תשובת רבן גמליאל שקיבל תנחומים על עבדו משום שאינו כשאר עבדים אלא כשר היה, כתב הריטב"א: "כדאיתא בסוכה (דף כ' ע"א), וראוי שיעשה לו לפני משורת הדין". משמע שהבין שמעשיו של ר"ג היו רק לפני משורת הדין, ואינם חובה. ואפשר להבין עפ"י הירושלמי הנ"ל, שהוא הדין ברב שתלמידו חביב עליו כבנו - שגם במקרה זה רשאי תלמידו לשבת שבעה על רבו, לפני משורת הדין. ולכאורה כך הבין גם הגרי"ד ולכן תלה זאת "באם ירצו לנהוג שבעה".

ב. מצווה לשבת שבעה

דברים דומים כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' שע"ד), אלא שהוסיף על דברי הגרי"ד, שזו לא רק רשות אלא "נראה שראוי לו להתאבל בכל דיני אבלות". והוסיף שנראה "שיש לעודדו לנהוג אבלות... שיש בעצם האבלות גם תועלת לנשמת הנפטר... והיינו שיש בזה תיקון לנשמה כשמתאבלין עליו... ומ"מ אין זה חיוב רק מצווה בעלמא".

את דבריו הוא מבסס על חידושי הרשב"א לברכות (שם), וז"ל הרשב"א (ד"ה וכשמת טבי): "וא"ת ולא יהא אלא בן חורין, מי מקבלין תנחומין על הרחוקים? כבר פירשו בירושלמי (ה"ח) שתלמידו חביב כבנו, וכן עבדו המשמשו כרצונו היה עליו כבנו" ע"כ. וכתב הגר"מ שטרנבוך (שם):

– מקבלין תנחומין כמו שמקבלים על כשר הנפטר ללא קרובין שישבו עליו; וממילא מעמדו של טבי הופך למעמד של אדם כשר שנפטר ללא קרובים. ובמקרה (בירושלמי) של ר' חייא בר אדא שישב עליו תלמידו החביב כבנו, ר"ל, שם לא הוזכרה חובה לשבת שבעה, מפני שבאותו מקרה היו לנפטר קרובי משפחה שישבו עליו.

אלא שהדברים צריכים בירור – כיצד ניתן לומר שחובה לשבת שבעה על אדם כשר שאין לו קרובים, והרי לא ברור על מי חלה חובה זו, וכי כל הציבור חייב לשבת שבעה?

ונראה שהכוונה היא לחובה ציבורית, ולא לחובה שחלה על כל אחד ואחד. לכן על הציבור לדאוג לכך שמישהו יקבל עליו תנחומין, כשליחו של הציבור, ובמקרה של טבי – רבן גמליאל קיבל על עצמו חובה ציבורית זו, מפני שהייתה לו זיקה קרובה אליו כרבו, ולפיכך מן הראוי הוא שהוא ישמש כשליח הציבור לעניין זה. נמצאנו למדים מדברי הגר"א, שכשנפטר אדם מישראל ללא קרובין, ישנה חובה על הציבור לדאוג שמישהו יקבל עליו תנחומין. ובמקרה של הורה מאמץ שנפטר ולא השאיר קרובים כלל, המתאים ביותר שהמאומץ שגדל אצלו כבן וקרא לנפטר בשם 'אבא' – הוא זה שישב שבעה ויקבל תנחומין, ובישיבתו הרי הוא מקיים מצווה שהיא חובה.

אך אם ההורה המאמץ השאיר קרובים המקבלים עליו תנחומין, א"כ הבן המאומץ יכול וראוי לשבת שבעה, אך אינו חייב.

המשנה של ר"ג וטבי עבדו (שם פ"ב מ"ז; ד"ה אין טבי) כתב: "פירוש, שהקשו התלמידים לו (לר"ג) שני קושיות: א' – הא הוא אינו קרובו ואפי' היה בן חורין לא היה צריך לקבל תנחומין עליו (כלומר מנין שעל בן חורין שאינו משבעת הקרובים גם אם הוא חביב מקבלין תנחומין) והב' – הא אין מקבלין תנחומין על העבדים. ועל זה השיב להם 'אין טבי כשאר כל העבדים'; פירוש, על מה שאמרו שאין מקבלין תנחומין כו' (כלומר על שאלה ב' אמר להם שהוא עבד שונה) ועל מה שהקשו שאינו קרוב עמו (קושיה א') אמר להם כשר היה, וכל אדם חייב עליו לקבל תנחומין". ע"כ.

וצ"ע בדבריו, היכן מצינו שחובה לקבל תנחומין על אדם כשר שמת? ואם דבריו נכונים הרי שעל כל אדם כשר חובה לשבת ולקבל תנחומין ולא ראינו שנוהגים כן! ואף הגר"א בעצמו לא שמענו שקיבל תנחומין על אנשים כשרים שמתו!

ונראה לבאר, שהגר"א הבין כשיטת הריטב"א והרשב"א (שם) עפ"י הירושלמי שבבן חורין החביב עליו כבנו, מצינו שאחרים מקבלין תנחומין אפילו שאינם קרובין ממש, וכפי שראינו בירושלמי שר"ל קיבל תנחומין על ר' חייא בר אדא רבו שנפטר. אלא שמשם אין הוכחה שזו חובה, אלא רק שרשאים לקבל עליהם תנחומין, אך ממשנתנו הבין הגר"א שכשנפטר אדם ללא קרובים שישבו עליו שבעה, כטבי עבדו של ר"ג שלא היו לו קרובים – אז חובה לקבל תנחומין. וכך הבין הגר"א את תשובת ר"ג לתמידיו: אין טבי עבדי כשאר עבדים ולכן על עבד כזה

התפילה שמתפללין במקומו בעשרה כי אז השכינה היא שם דשכינה אבי עשרה שריא. והיינו דנקט רב יהודה י' אנשים, לעמוד במקום שמת ההוא גברא כדי להתפלל במקומו, דזה היה לו תנחומין. דאי לא תימא הכי למה נקט רב יהודה י'? מיהו נראה דכל תנחומין סגי אפילו בלא תפילה דהכי משמע פשט ההלכה. והלכך אפילו לא הניח אלא אשה שאין מתפללין ב' בעדה, כיוון שצריך לעשות לה תנחומין סגי".

ועוד שהרמב"ם הבין את הגמ' הנ"ל בכ' מצבים: לכתחילה צריך עשרה קבועים שישבו בבית הנפטר ואחרים ינחמו אותם, ואם א"א להשיג עשרה קבועים הבטלין ממלאכתן אז שיביאו עשרה בכל יום ויחליפו ביניהם. ועל כך הקשו: "מי דחקו לרמב"ם לפרש כן, דלפי הנראה העובדא והמימרא דרב יהודה חד מילתא היא ואין הכוונה שיהיו העשרה כמתנחמים אלא שיבואו שם להיות במקומו". (לחם משנה (שם)

והרדב"ז (שם) בניסיון ליישב את הרמב"ם כתב: "ואפשר שרבינו מודה בזה דסברא גמורה הוא דאין צריך שיהיו יושבין שם כל היום כולו אלא בשעה שדרך בני אדם באים לנחם אבלים וכן נהגו, אבל לא ראינו ולא שמענו שיהיו יושבין שם בקביעות כל היום כולו".

אלא שמפשט דברי הרמב"ם עולה דלא כפירוש הרדב"ז, אלא כהבנת הראב"ד שמדובר בעשרה שבאים לשבת שבעה ולקבל תנחומים מהעם. ואם כן מנין למד זאת הרמב"ם מדברי הגמ'? אך עפ"י ביאורנו את דברי הגר"א לעיל

ולכאורה יש בזה נפקא מינה לעניין החיוב של האבל בתפילין ביום הראשון לאבלותו: שאם זה חיוב א"כ הוא פטור מתפילין, ואף אסור בתלמוד תורה בכל משך ימי השבעה; אך אם זו מצווה ואינה חובה - אזי חייב הוא בתפילין ביום הראשון וחייב בתלמוד תורה בכל זמן שאין מנחמין אותו.

ד. קיום מניין בבית אבל שאין לו קרובים דברים דומים מצאנו ברמב"ם בהל' אבל (פי"ג ה"ד): "מת שאין לו אבלים להתנחם, באים עשרה בנ"א כשרים ויושבין במקומו כל שבעת ימי האבלות ושאר העם מתקבצין עליהן. ואם לא היו שם עשרה קבועין בכל יום ויום מתקבלין עשרה משאר העם ויושבין במקומו". וכתב הראב"ד: (שם ד"ה מת) "א"א זה אין לו שורש" ע"כ. וכל הנושאי כלים הקשו על הראב"ד - שהרי זו גמ' מפורשת בשבת (דף קנ"ב ע"א): "א"ר יהודה מת שאין לו מנחמין באין עשרה בנ"א ויושבין במקומו. ההוא דשכיב בשבכותיה דרב יהודה ולא הוו ליה מנחמין כל יומא הוה מיכניף רב יהודה בי עשרה ואזיל ויתיר בדוכתיה לבתר שבעה יומין אתחזי ליה בחלמא א"ל תנוח דעתך שהנחת דעתך". ואם כן מדוע כתב הראב"ד שאין לזה מקור? אלא שהראב"ד הבין שלא מדובר בגמ' על חובה לשבת שבעה על הנפטר אלא על חובה לקיים מניין בביתו, ובזה מתנחמת נפשו של הנפטר. וכן כתב ה'שלטי גיבורים' (על הרי"ף; מו"ק דף י"ח ע"א אות א'): "יש טעם לומר דהתנחומין שהמת מקבל בתוך אותם ז' ימים כשמתאבלת נפשו היינו

ראיתי נוהגין כן, וכתוב במהרי"ל נוהגים להתפלל בעשרה כל ז' במקום שנפטר שם האדם והיינו על אדם שלא הניח קרובים ידועים להתאבל עליו. אבל יש לו בשום מקום שמתאבלים עליו - אין צריך (וכזה ראוי לנהוג)."

ומכיוון שמדי מחלוקת הפוסקים לא יצאנו, ממילא אף אם נחמיר כרמב"ם בנידון זה, לא נוכל לפסוק כדבריו גם לקולא. ולכן גם אם יהיו אנשים שישבו שבעה בביתו של הנפטר - לא יפטר מהנחת תפילין ביום א' לאבלות, וכמו"כ לא יפטר מלימוד תורה בזמן שאין מנחמים.

ואף לבני אשכנז היוצאים ביד רמה ופוסקים כהרמ"א שכתב שאין המנהג כהרמב"ם, ושמביאים עשרה לבית הנפטר רק לצורך תפילה במניין אך אינם מקבלין תנחומין - לדעת הגר"א (לעיל) חובה על האדם הקרוב לנפטר ביותר (ובמקרה שלנו - הבן מאומץ) לשבת שבעה ולקבל תנחומין. אך מכיוון דרוב הפוסקים לא כתבו כדברי הגר"א (ואף לא ראיתי את דבריו בביאורו לשו"ע שם), ממילא יש מקום לפסוק כהגר"א רק לחומרא ולא לקולא, וע"כ על היושב שבעה להניח תפילין ביום הראשון וללמוד תורה בזמן שאין מנחמים, וכנ"ל. אך גם כשהניח הנפטר שאר קרובים, ראוי ונכון לעודדו את הבן המאומץ לנהוג אבלות לחומרא וכנ"ל.

ה. אמירת קדיש

בשו"ת הרמ"א (סי' קי"ח) נשאל ע"י סב שהשאר אחריו רק בנות, אך יש לו נכד,

ניתן להבין גם את שיטת הרמב"ם בנידוננו. הרמב"ם הבין מהגמ' בשבת שאסור שיהיה מצב שאדם מישראל מת ואין מי שישב עליו שבעה ויקבל תנחומין. ולכן כשאדם נפטר ללא קרובים, חובת האבלות חלה על הציבור לדאוג שישבו בבית האבל ויקבלו תנחומין, אלא שבניגוד למה שאמרנו עד כה, שאדם אחד מהציבור מקיים בשליחותו את חובת הציבור כולו, הרמב"ם מדייק מהגמ' בשבת (שם) שעשרה מישראל הנקראים עדה הם נציגי הציבור, ולכך צריכים שישבו דווקא עשרה. ומהמעשה של רב יהודה שאסף בכל יום אנשים להשלמת מניין בבית האבל, למד הרמב"ם שכאשר ישנו קושי לדאוג לעשרה קבועים, יכולים העשרה להתחלף עם אחרים, ובלבד שבמשך כל השבעה ישבו שם עשרה.

ולענייננו, משמע מדברי הרמב"ם שכשמת אב מאומץ ולא הניח קרובים (כגון שמתה כבר אשתו וכן שאר הקרובים), ישנה חובה על הציבור להושיב י' אנשים שישבו שבעה ויקבלו תנחומין, וודאי שאחד מהעשרה יכול להיות בנו המאומץ, ואז כשיושב, ה"ז בתורת חובה (עם שאר תשעה נוספים) על כל המשתמע מכך וכנ"ל.

דברי הרמב"ם הללו נפסקו להלכה בשו"ע (יו"ד סי' שע"ו ה"ג) ואף מצאנו לכך "מעשה רב" בהוראתו של הרוגצ'ובר בשעת פטירתו של האור שמח, כפי שהובא ב'נפש הרב' לעיל - שהורה להושיב בביתו עשרה אנשים שיתאבלו עליו.

מכל מקום הרמ"א (שם) העיר: "ולא

(ב'נשמת אברהם' ח"ה, עמ' קמא במהדורה הישנה) שבן מאומץ צריך לכבד את אביו ואמו המאמצים כאילו הם הוריו האמיתיים, וכן צריך לומר קדיש עליהם לאחר מותם, עיי"ש.

ו. לסיכום

א. בן שאומץ ע"י הורים מאמצים מקטנותו, ראוי לו להתאבל בכל דיני אבלות על אביו ואימו המאמצים, ויש לעודדו לנהוג אבלות. אבלות זו יש בה "קיום של אבלות", ולכן יש מצווה לנחמו, אך מ"מ אין להקל בגללה ולפוטרו ממצוות כדין אונן וכן אין לפוטרו מתפילין ביום הראשון כשאר אבלים (אכן לגבי חובת לימוד תורה בלא"ה רגילים ללמוד משניות לע"נ הנפטר, ולכן יכול ללמוד דברים מעין אלו).

ב. לדעת הגר"א, יהודי כשר שנפטר ללא קרובים ישנה חובה של הציבור, שמישהו יישב עליו שבעה, והקרוב קרוב קודם. לכן באב או באם מאמצים ראוי ששליח הציבור יהיה בנו המאומץ. אך מכיוון שלא כל הפוסקים הסכימו לדברי הגר"א, יש מקום להחמיר כהגר"א, אך לא להקל כדבריו, ולכן ישב שבעה וינהג בכל דיני אבלות אך יניח תפילין ויקיים מצוות תלמוד תורה, כמבואר בסעיף הקודם.

ג. בן מאומץ צריך לכבד את אביו ואמו המאמצים כאילו הם הוריו האמיתיים, לכה"פ משום הכרת הטוב והחסד שגמלו איתו, וכן צריך לומר עליהם קדיש לאחר מותם אפי"אם יש להם בנים ביולוגיים נוספים.

ד. במקום שנוהגים שרק אב אחד אומר

והסב רוצה שבן בתו יאמר עליו קדיש לאחר מותו. בתחילה כותב הרמ"א שהנכד צריך לומר קדיש משום כבוד סבו (שכבוד הסב כלול גם הוא במצוות כיבוד אב ואם). וממשיך הרמ"א וכותב: "כ"ש דכמר אשר הנ"ל גדל היתום תוך ביתו ואמרו במסכת סנהדרין פרק כה"ג (דף כ' ע"א) כל המגדל יתום בתוך ביתו (מצה"כ) כאילו ילדו, ולמדו שם מפסוקים הרבה, וכ"ש שהביאו לחיי עוה"ב ששכר לו רבי ללמדו, ואמרו דכבוד רבו הוא קודם לכבוד אביו שזה מביאו לחיי עוה"ז וזה מביאו לחיי העוה"ב. כ"ש בכמר אשר דכולהו איתנהו ביה, שבן בתו יאמר עליו קדיש כשאר אבלים".

ובספר 'קריית חנה' (סי' ל"ה; הובא ב'שדי חמד' מערכת אבלות אות קנ"ו) הבין מדברי הרמ"א שמשמע שאף אם המאומץ אינו חייב בכבודו (כחיוב נכד לסבו), מ"מ אומר עליו קדיש, מפני שהמגדלו דומה עליו כאילו ילדו.

ובפרט שכבר מצינו שאפילו אדם שאינו קרובו של הנפטר יכול לומר עליו קדיש, כשאינו לנפטר בנים. וכ"ש במקרה שלנו, שהבן המאומץ מרגיש ממש כבנו (עיי'ן שו"ת מהרי"ק סי' ל'). וכל הדיון בפוסקים (שם) לגבי אמירת קדיש הוא רק לגבי דיני קדימה באמירת קדיש (במקומות שנהגו שרק אב אחד אומר קדיש), ומכיוון שכיום בלא"ה נוהגים כל האבלים לומר קדיש ביחד בקול רם - ממילא אין נפק"מ לענייננו, ורשאי בן מאומץ לומר קדיש על הוריו המאמצים, וכן אב מאומץ רשאי לומר על בנו שנפטר ולא הניח בנים. וכן מובא בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל

אבלות של בן מאומץ על הוריו המאמצים וכן הורה על בנו המאומץ | 523

יחלקו שניים ל'אבל הביולוגי' ואחד לאבל המאומץ. (עפ"י שו"ת הרמ"א סי' קי"ח).

קדיש בקול רם - ה'אבל הביולוגי' קודם לאבל המאומץ. אך אין הבן המאומץ נדחה לגמרי, ואם יש לדוגמא ג' קדישים -